

Honaida Ghanim (Ed.). **Israel and the apartheid: A view from within**. Madar – The Palestinian Forum for Israeli Studies. 2018. 181 pages

ביקורת ספרים

هنيدة غانم وعازر دكور (محرران مشاركان). **إسرائيل والأبارتهايد: دراسات مقارنة**. مدار — المركز الفلسطيني للدراسات الإسرائيلية. 2018. 374 صفحة

יונתן מנדל*

בגינה הציבורית ליד ביתי בדרום תל אביב יש גרפיטי שחור על גבי לבן. "די לשלטון האפרטהייד", רשום שם. ליד הסיסמה הזאת יש האשטאג של Free Gaza. הגרפיטי חשוף לעיני כול, אבל לא ניכר שהוא מעורר זעם מיוחד. הוא שם, והיחס אליו מצד אלו שמבחינים בו הוא כנראה עירוב של אדישות, חוסר הבנה במה בדיוק מדובר, ואולי גם יחס של זלזול באותם "סהרורים" שריססו את הכתובת. שכן יש משהו במילה הזאת, אפרטהייד, שמונע התמודדות רצינית ומעמיקה של הציבור היהודי בישראל עם ההקשרים שלה למצב הפוליטי המתקיים בין הים לנהר. יש רצון לפטור כלאחר יד את השימוש במילה "אפרטהייד" בנוגע למצב בישראל, בשטחי הגדה המערבית או ברצועת עזה. הרי באפרטהייד בדרום אפריקה לא הייתה לציבור השחורים "רשות" ו"ממשלה" עם מעמד באו"ם של "מדינה משקיפה"; הרי בדרום אפריקה בתקופת האפרטהייד לא היו תיאום ביטחוני והעברות כספים וקשרים כלכליים בין השלטון הלבן לנציגות של השחורים; הרי בדרום אפריקה היו ספסלים שמיועדים ללבנים בלבד – ובמרחב הציבורי בישראל אין ספסל ציבורי שרשום עליו "ליהודים בלבד"; הרי בדרום אפריקה הזכות לבחור ולהיבחר הייתה נתונה רק ללבנים, ואילו בישראל הערכים הפלסטינים הם חלק מהדיון הפוליטי. בערים ובכפרים הערבים בישראל מתקיימות בחירות דמוקרטיות, ונציגי החברה הערבית נמצאים בכנסת ושם הם מעלים הצעות חוק ומצביעים בעד ונגד. אם כן, שואלים רבים, מה הקשר בין האפרטהייד – שאכן היה המשטר בדרום אפריקה – ובין האשמות בדבר "אפרטהייד" המתקיים כביכול במדינת ישראל, היהודית והדמוקרטית?

קובץ המאמרים בעריכתה של הוֹנִידָה ע'אנֶם (ג'אנֶם) מעלה אל פני השטח הקשרים סמויים וגלויים שבין האפרטהייד ההוא – שבאפריקאנס משמעו מצב של "הפרדה" או של "נפרדות" – ובין המצב המפריד בין יהודים לפלסטינים בתוך ישראל ובפלסטין ההיסטורית, או בפלסטין/ארץ-ישראל, או בשטח שבין הים לנהר – אזור שלא משנה איך נקרא לו, בסופו של דבר הוא נתון לשליטתה המוחלטת של ישראל. ע'אנֶם היא מהסוציולוגיות הפלסטיניות החשובות הפועלות כיום, תלמידתו של ברוך קימלינג, מאבות המחשבה הביקורתית במדעי החברה בישראל, והיא מנהלת כיום את מרכז מדאר – המרכז הפלסטיני ללימודים ישראליים

* ד"ר יונתן מנדל, המחלקה ללימודי המזרח התיכון, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

ברמאללה. במהדורה האנגלית של ספרה היא מקבצת יחדיו מאמרים של שמונה חוקרות וחוקרים פלסטינים המנתחים היבטים שונים הנוגעים למושג האפרטהייד – התאורטי, הפוליטי, המעשי – בהקשר של המצב המתקיים בישראל, בשטחי הגדה המערבית וברצועת עזה. הקובץ ראה אור לראשונה בערבית (עם עורך שותף, עאזר דקואר) וכלל מאמרים נוספים. קריאה בקובץ מעלה נקודות חשובות עד מאוד – גם אם מטרידות – בנוגע למשטר הישראלי, הגיונותיו ועקרון ההפרדה שבלבו. הקובץ אינו גורס כי משטר האפרטהייד בדרום אפריקה זהה למשטר הישראלי. למעשה, טענה מובלעת היא שעצם ההשוואה יכולה להיתפס כחלק מבעיית המחקר, שכן הברלים מהותיים בפרקטיקות הפוליטיות שבין דרום אפריקה בתקופת האפרטהייד ובין הנעשה בישראל ובשטחים הפלסטינים הכבושים עלולים להביא כביכול לביטול הרלוונטיות של מחקר משווה בין שני המקרים. אולם בין המאמרים והטענות שבקובץ עובר כחוט השני מבט מעמיק יותר על הקשר שבין ההפרדה בדרום-אפריקה ובין זו הישראלית. שני המופעים הפוליטיים – הדרום-אפריקני והישראלי – מוצגים כמשטרים המקדשים הפרדה, פרקטיקות של שליטה, עליונות אתנית, דינמיקות של כפיפות והיררכיות של תושבות ואזרחות, ובאופן בולט עוד יותר – פרקטיקות שבכביסן אי-שוויון, העדפה מובנית והדרה על בסיס אתני. הפרקטיקות האלה יוצרות עבור החזק "היגיון בריא" שלפיו המצב אינו נתפס כבעייתי אלא כ"חלק מהחיים".

כך לדוגמה, מאמרה של ע'אנם עצמה עוסק בקו המחשבה והפעולה הפוליטי המתמשך של התנועה הציונית שבכביסו רצון לקיום יהודי נפרד, ואשר יצר עליונות יהודית וצמצם את המקום הפלסטיני – הן הפיזי, הן הפוליטי, הן הקולקטיבי. ע'אנם בכוונה תחילה עוסקת במורכבות המקרה הישראלי ובהיבירידיות שלו, ומראה כיצד גורמים שונים ממלאים בכך תפקיד: התיישבות, התנחלות, קולוניאליזם, הבאת המערב למזרח, כיבוש, הפרדה. במאמרה של ראיף זריק ועאזר דקואר עומדים הכותבים על הקושי בהשוואה בין המקרה הדרום-אפריקני לזה הישראלי. למעשה, אחת מטענות המוצא שלהם היא שאפרטהייד אינו רק מערך עובדתי של חוקים ופרקטיקות אלא גם תהליך והלך מחשבה היסטוריים, פוליטיים ודיסקורסיביים. מקרי בוחן אחדים המופיעים במאמרי הקובץ מעלים אל פני השטח נקודות שנוגעות להבנייתה של עליונות ועדיפות יהודית דרך מרחבי חינוך ודת – למשל סגרגציה ואתנר-לאומיות יהודית במערכת החינוך בישראל, שעליהן כותב אימן אגבאריה, או מחשבה לאומנית וקידום עליונות יהודית כפי שהן באות לידי ביטוי בציונות הדתית, כמתואר במאמרו של מוהנד מוצטפא. סאוסן זהר, משפטנית מארגון עדאלה המתמחה בזכויות חברתיות וכלכליות, חושפת במאמר מבריק משלה אפליה מובנית שאפשר לכנותה "אפליה רכה", או בציניות "אפליה ללא כוונה רעה". זהר מראה למשל כיצד קריטריונים יבשים (לדוגמה אזורים המוגדרים כבעלי עדיפות לאומית, מתן מענקי איזון מטעם משרד הפנים, תקציבים למועצות דתיות בישראל, הטבות לעולים חדשים או סיוע לחיילים משוחררים) משמשים מסד להשרשת ההדרה, ההפרדה, ההיררכיה וההרחקה שבין יהודים לפלסטינים בישראל. היא עומדת במאמרה על מושג השליטה, ומראה כיצד הרעיון הדמוקרטי הולך ומתרוקן מתוכן כאשר קבוצה אחת שולטת על הצרכים והאינטרסים של קבוצה אחרת. מאמרו של ראזי נאבולסי מסיט את המבט לעבר הנעשה בשטחים הכבושים ומציג נקודות של דמיון ושוני בין ריכוזי האוכלוסייה הפלסטיניים – אזורים האסורים לכניסת ישראלים, מה שכביכול מעיד על "אוטונומיה פלסטינית" – ובין הבנטוסטאנים בדרום אפריקה, לרבות נקודות דמיון בהיגיון הפוליטי

שמאחורי שני המקרים. במאמר נוסף משווה הדיל בדארנה בין שתי תנועות החרם, זו שהופעלה נגד דרום אפריקה אז וזו המופעלת נגד ישראל היום.

הקובץ באנגלית נראה שלם פחות מהקובץ שבערבית, במיוחד בגלל כמה מקרי בוחן קריטיים שלא מצאו את דרכם לגרסה האנגלית המצומצמת. כזה הוא למשל מאמרו של עאטף אבו סייף על רצועת עזה, שבמרכזו הטענה כי ההפרדה והמצור נתפסים כאילו התחוללו בגלל נסיבות פוליטיות (תוכנית "ההתנתקות" או השתלטות חמאס על הרצועה), אולם למעשה הם תוצר של זרמי עומק חזקים הרבה יותר שמקורם הרצון הישראלי בהפרדה. דוגמה נוספת היא מאמרו של אנטואן שלחת, העוסק בשיח בחברה היהודית בישראל ובתגובות להשוואה בין האפרטהייד בדרום אפריקה למצב הפוליטי בישראל/פלסטין; מאמר זה חשוב עד מאוד להבנת מגבלות ההשוואה שבין שני המקרים. לצד אלה, חוסר אובייקטיבי בקובץ באנגלית הוא העובדה כי עם התרגום תועתקו מערבית גם חלק מהמקורות המצוטטים בספר בערבית, אף שנכתבו במקור באנגלית, וכך חלק לא מבוטל מהשמות נכתב בצורה שאינה הולמת את הדרך שבה פורסמו במקור.

כך או כך, שני הקבצים הנידונים כאן הם בעלי תרומה גדולה למחקר הביקורתי הנוגע למשטר הישראלי. הם מותחים קו בין ההפרדות המתרחשות בשטחי הגדה המערבית להפרדה המוחלטת ברצועת עזה ולהפרדות בישראל פנימה: הם מתארים צווים של אלופי פיקוד ברבר הפרדה בתחבורה ציבורית בגדה בין יהודים לפלסטינים, או חלוקה לתתי-שטחים בתוך השטח הכבוש, המיועדים לאוכלוסייה אחת אך לא לאחרת; מציגים לצד זאת את ההפרדה הפיזית הברורה, לרבות מצור ימי, אווירי ויבשתי, בין הפלסטינים בעזה ובין העולם שמחוץ לרצועה; ומראים כיצד גם בתוך ישראל הערבים-הפלסטינים, אף שהם אזרחים, נתונים מעצם הגדרתם כערבים-פלסטינים למערך שלם של הדרות, הפרדות ואפילו כלכליות, מרחביות, חברתיות ופוליטיות. נדמה שההפרדה, וכמוה גם האמונה בחיוניות ההפרדה או ה"נפרדות", אכן הפכה להגיון שבאמצעותו ישראל תופסת את קיומה באזור ("הם שם ואנחנו כאן", "וילה בג'ונגל", "להתגרש מהפלסטינים"). ובמילים אחרות, נראה כי בעיני ישראל ההפרדה הקיימת – המעשית, הפוליטית, הדיסקורסיבית – היא תנאי לעליונותה ולשימור כוחה, ולצד זאת גם כלי לניהול הסכסוך. בתיאור ובניתוח המעמיקים של השימוש הישראלי בהגיון ההפרדה והנפרדות טמון כוחו של הקובץ, והוא עשוי לסייע לכל מי שמבקש להבין ולנתח את המציאות הזאת, קל וחומר למי ששואף לשנותה.